

FLÓRA ÁGNES

„AMELY EBET EZ ELŐTT MOSTÁL, MOST IS AZONT MOSD”

Egy 16. századi fürdőházi jelenet érdekességei

A város, akárcsak a patikáriusoknak vagy orvosoknak, a fürdőmestereknek is engedményeket tett vagy éppen javakat biztosított, hogy a városlakók által igényelt vállalkozást beindítsák. A fürdőmesterség mint önállósuló foglalkozáság kialakulását pedig jelzik a 16. században felbukkanó Feredős előnevek is.

Jelentéktelennek tűnő rágalmozási botrány került Kolozsvár bírói széke elé 1584 májusában: Zabó (Szabó) Mártonné, Pulacher Istvánné és Hosszú Jánosné nyilvános helyen, Kolozsvár közfürdőjében egymás becsületét sértve, enyhe tettegességig fajuló szópárbajba keveredtek. A konfliktus egy fürdőházi alkalmazott munkája nyomán alakult ki, aki a fürdőző Zabó Mártonné és Pulacher Istvánné közül ez utóbbit mosta meg előbb, mire Zabó Mártonné igen sértő kijelentést tett. „Amely ebet ez előtt mostál, most is azont mosd” – hangzott a becsmérő mondat, amely nyomán a tanúvallomások által megörökített jelenet kialakult.¹ A történet, mely beillik akár a „történeti bulvár” műfajába is, a város történetével foglalkozók vagy az iránt érdeklődők számára azonban érdekes részleteket tár fel egy letűnt kor minden napjairól és annak egy igen fontos intézményéről, a városi fürdőről, de más várostörténeti adatokkal is szolgál.

Az antik fürdőkultúra, ha nem is ugyanolyan látványos formában, de tovább élt a középkorban is. Ezt igazolja, hogy igen korai, 7–8. századi német jogkönyvek is kitérnek a fürdők működtetésének szabályozására.² A fürdőépítések fellendülése azonban a városhálózat kialakulásának, városalapítások időszakának tekinthető 13–14. században indul meg.

A testi felfrissülést, a gyógyulást, de a szabadidő kellemes eltöltését is szolgáló közfürdőt a középkor folyamán kolostorok, ispotályok

mellett, de magánvállalkozások formájában is megtaláljuk.³ Városi igazgatás alatt működő fürdők vélhetően a 14–15. század táján jelennek meg, amikor más egyházközelbeli intézmények – mint például az ispotályok alapítása is – inkább magánszemélyek és városi hatóságok kezdeményezéséből jöttek létre, vagy kerültek át a városi igazgatás hatáskörébe.⁴

Jelentősebb városokban, ahol több fürdő is működött, a mesterek a kézművesekhez hasonlóan céhekbe tömörültek, hogy érdekeiket jobban képviseljék.⁵ A fürdőmesterség, ha nem is tekinthető egyenrangúnak egy patikáriussal, a vállalkozás tekintetében mégis ugyanazon kategóriához tartozott.⁶ Egyrészt azért, mert a fürdőket működtetők részben egészségügyi feladatokat is elláttak, s igen gyakran a bérlők borbélyok voltak.⁷ Éppen ezért sok esetben a tisztálkodás mellett borotválás vagy hajvágás is szerepelt az igénybe vehető szolgáltatások közt, de mint azt Sopron példája is mutatja, köpölyözést és érvágást is alkalmaztak a gyógyulni vágyókon.⁸ Grúz Péter kolozsvári polgár is valószínűleg gyógyító kúrákra vitte beteg feleségét a fürdőbe, hiszen az egyszerű meleg vizes kádfürdőt otthon készítették a betegeknek.⁹

A város, akárcsak a patikáriusoknak vagy orvosoknak, a fürdőmestereknek is engedményeket tett vagy éppen javakat biztosított, hogy a városiak által igényelt vállalkozást beindítsák.¹⁰ A fürdőmesterség mint önállósuló foglalkozáság kialakulását pedig jelzik a 16. században felbukkanó *Feredős* előnevek is.¹¹

Kolozsvári fürdőmestert a 15. század második felében említenek először a források, de az nem derül ki az oklevél szövegéből, hogy városi vagy egyházi intézmény által működtetett fürdő *balneatoráról* van-e szó.¹² Biztosan tudjuk azonban, hogy a kolozsvári klarisszák működtettek fürdőházat, amit saját pénzükön emeltek, s amit 1544-ben a városi tanács más javakkal együtt elfoglalta tőlük.¹³ Ezt a fürdőt azonban, úgy tűnik, a város nem használta tovább, hiszen 1557-ben a városi tanács a plébánost, Heltai Gáspárt bízta meg a városi fürdő megépítésével, talán éppen annak a hagyománynak a szellemében, hogy a fürdők igen gyakran egyházi vagy egyházközelbeli intézmények igazgatása alatt álltak.¹⁴ A fürdő azonban, úgy tűnik, 1568-ig nem épült meg, s a tanács ismét napirendre tűzte a fürdőépítést. Ekkor már nem a plébánosra bízta ezt a feladatot, hanem a tanács fürdőmestert fogadott, és azzal építtette meg a fürdőt és gőzfürdőt (sudatorium) is egyben.¹⁵ Annak ellenére, hogy a fürdőházak magánemberek vállalkozása volt, nem került ki teljesen a tanács igazgatása alól. Fenntartásáért ugyanúgy felelt a mester és a városvezetés is. A nagyobb javításokat, tatarozásokat a tanács állta, a fürdős pedig félévente kapta meg pénzbeli fizetését, illetve természetbeni juttatásait.¹⁶ Ez természetesen nem azt jelentette, hogy a fürdőhasználat a városiak számára ingyenes volt. Sőt a testamentumok kegyes adományai közt gyakran megjelenő vagy éppen szolgálat ellenértékéként megfizetett fürdőpénzek sokkal inkább azt a tényt igazolják, hogy a fürdőzés egy tehetősebb réteg számára volt elérhető.¹⁷ A *balneum civile*t olykor hercegek, török követek is meglátogatták.¹⁸ A fürdő környékén megjelenő koldusok pedig azt sugallják, hogy a fürdő olyan hely volt, ahova azok jártak, akiktől a szegények alamizsnát remélhettek.¹⁹ Egy bejegyzés szerint, amikor 1591-ben Báthory Boldizsár „csináltatott feredőt az feredőssel és semmit nem fizetett”, a város 2 forintot fizetett a fürdőmesternek.²⁰ A közfürdő használata ennél vélhetően valamivel olcsóbb volt, és az igénybe vett szolgáltatásoktól függött a fizetés.

A 16. század második felében Európa-szerte újjáépülő fürdők a század elején tapasztalt hanyatlás végét jelzik. A rövid megtorpanást egyrészt a járványok ter-

jedése, az egyre erősödő erkölcsi aggályok, de a tűzifa árának emelkedése eredményezte.²¹ A vallási megújulással együtt járó szigorúbb erkölcsi szabályozások és a meg nem szűnt igény következtében a fürdők ismét megnyitották kapuikat. Ehhez természetesen hozzájárult a humanista orvostudósok érdeklődése az antik orvostudomány iránt, legfőképp Hippokratész és Galenus munkáinak tanulmányozása, melyekben a fürdők jótékony hatásait is hangsúlyozták.²² S nem utolsósorban a török hódoltságának is köszönhetően vált ismét népszerűvé a közfürdőzés.

A fürdőház elhelyezkedéséről, felépítéséről és nyitva tartásáról hallgatnak a források, de más városok gyakorlatát követve képet alkothatunk működéséről. Rendszerint a városfalak közelében vagy a külvárosokban állították fel a több helyiségből álló fürdőházakat.²³

Felépítéséről a jelen vizsgálódás alapjául szolgáló eset annyit árul el, hogy a női, illetve a férfi fürdőrészt szigorúan el volt zárva egymástól, hiszen amikor Pulacher Istvánné a szitkozódást követően zaklatott állapotban próbált bejutni a férfiak fürdőjébe, vélhetően, hogy férje oltalmát keresse, a fürdőmester megállította őt.²⁴ Az amúgy is szigorú protestáns erkölcsi normák szerint élő városfürdőjében tehát nem fordulhattak elő a szakirodalomból és művészi alkotásokról ismert parázna jelenetek.²⁵

A tisztálkodni vágyók magukkal hozták fürdőruháikat, amelyek könnyű anyagból készült, hosszú ingserű ruhadarabok voltak.²⁶ Hosszú Jánosné a valómások szerint előkötőjével és fürdőingével ütötte meg Szabó Mártonnét.²⁷ Amiből nyilván az is következik, hogy a tisztálkodási folyamat során az ingek és szemérmes fedő kötények lekerültek a fürdőzőkről.

Az általános gyakorlat szerint a szombati fürdőzés volt a legelterjedtebb, de ezenkívül még egy napon biztosan nyitott a fürdő, mint ahogy fontosabb ünnepek előtt is.²⁸ Hippolit Guarinoni, II. Ferdinánd prágai orvosa főművében, az emberi faj erkölcsi válságát bemutató munkájában a városiakok fürdőzéssel kapcsolatos szokásait tárgyalva megjegyzi, hogy elhanyagolva és vesztesnek érezték magukat a polgárok, ha minden szombaton, illetve ünnepnap előtti este nem látogathatták meg a fürdőt, ahol „gőzöltették, dörzsöltették, tisztogatták, áztatták és mosdatták magukat”.²⁹

Mivel a fürdő alkalmazottait a bérlő vagy működtető mester fizette, ezért azok nem jelennek meg a városi számadásokban, így szintén az analógiákat kell segítségül hívnunk. Pontosán nem tudhatjuk, kik dolgoztak a fürdőben, de minden bizonnyal volt, aki a ruhákra vagy a fürdőzők nyugalmlára vigyázott,³⁰ s volt, aki, mint Orsolya asszony, egyszerre vízfordó és mosóasszony.³¹

A fürdőházi felszerelések közül pedig nem hiányozhattak a kádak, csebrek és kemencék.³²

A kemencébe, melyet a vallomások is megemlítenek,³³ kvarckövet helyeztek, hogy a magas hőmérsékletet tartani tudják, illetve azt vízzel locsolva gőzöljenek.³⁴ Ez a részinformáció, illetve az a tény, hogy a terhes Szabó Mártonné nehezen bírta a fürdőt, Erzsébet, Zsemlesütő Istvánné pedig azért nem tudott részleteket elárulni a kialakult konfliktusról, mert vélhetően a nagy meleg miatt elájult, igazolni látszik azt a feltevést, hogy a kolozsvári fürdő nem csupán a közösségi tisztálkodás színhelye volt, hanem egyben az egészség megőrzését és kikapcsolódást szolgáló gőzfürdő is.³⁵

Érdekes megvizsgálni az összetűzés szereplőit is. Bár a tanúvallatás nem tér ki a három nő kapcsolására, mégis a sorok közt olvasva nyilvánvalóvá válik a ku-

tató számára, egyrészt, hogy valószínűleg nem egy spontán kialakult, ingerült-ségből fakadó, hanem sokkal inkább egy távolabbi sérelemből, nézeteltérésből, ellenszenvből táplálkozó konfliktusról van szó. Mindhárom szereplő a szűk városvezető elithez tartozott. Férjeik jelentős pozíciókat töltöttek be a városigazgatásban. A tanúvallomási jegyzőkönyvek bővelkednek elsősorban olyan vagyoneelosztási perekben, amelyek szereplői a város elitjéhez tartozó emberek voltak. Ez egyrészt az igen gyakori újraházasodásoknak volt köszönhető, ahol a különböző házasságokból származó gyermekek vagy azok rokonsága bíróság előtt próbálta megszerezni örökségét. A tehetős polgárok gyakran folytattak hitelüzleteket is, s a függőben levő hiteleket olykor a leszármazottak próbálták az adósokon behajtani. 1584-ben éppen egy ilyen perben tanúskodik két szereplőnk férje, Pulacher István és Hosszú János.³⁶

Történetünk főszereplői közül a veszekedést kiváltó Szabó Mártonné személye a legérdekesebb. Neve három változatban is előfordul a forrásban. A tanúvallomás elején mint Martinus ReynDOSper³⁷ felesége, majd legtöbbször Szabó Mártonnéként jelenik meg, de egy alkalommal Burkernéként is emlegetik.³⁸ Ez utóbbi értelmezésére két szempont lehetséges: egyrészt, hogy ez volt lánykori neve, hiszen a tanúságtévők közt is felbukkan egy hasonló név, illetve az is elképzelhető, hogy ez a név a polgár szó német szóalakjából, a *bürger* szóból származik, és inkább státust jelöl, mintsem családnevet. Az esküdtpolgárok névsorát áttekintve találkozunk Szabó/Posztómetesző Márton névvel, azonban nehéz eldöntenünk, hogy az 1570 és 1581 között tanácsosi szerepet betöltő Szabó valóban a perben forgó asszony férje volt vagy sem.³⁹ Bár ezen a téren további kutatások szükségesek, egyértelművé vált, hogy Zabó Mártonné a városlakók tehetős rétegéhez tartozott. Már akkor is, ha csupán azt a tényt vesszük figyelembe, hogy férje Kolozsvár egyik legbefolyásosabb mesterségét, a szabóságot űzte, az ötvösök mellett ugyanis a szabók voltak a legtekintélyesebb mesteremberek, akik a városigazgatásban is meghatározó szerepet töltöttek be.⁴⁰ A szópárbajból pedig egészen biztosan kivehető, hogy a három hölgy ugyanazon társadalmi megbecsülésnek örvendett, hiszen egy szerényebb körből származó egyszerű mesterfeleségnek talán nem lett volna bátorsága Pulacher Istvánnét tökéletlennek, ebnek nevezni. Sőt talán egy közrendűek közt lezajlott szitkozódás nem is került volna a városi törvényszék elé.

Pulacher Istvánné minden kétséget kizáróan a város előkelőségeihez tartozott. Férje, Pulacher István szabómester látványos karriert futott be. 1576 és 1599 között több ízben volt esküdtpolgár, egyszer királybíró (1580), és több éven át városbírói tisztségre is megválasztották (1593, 1595, 1597, 1599).⁴¹ De mint az a városvezető elitek házasodási szokásaiból következtethető, Pulacher Istvánné nem csupán férje révén került a város előkelői közé. Herceg Annaként látta meg a napvilágot, mint Herceg Antal leánya. Herceg Antal 1558 és 1576 között viselt esküdtpolgári és királybírói (1572, 1574, 1576) tisztséget.⁴²

A fürdőházi jelenet során is kiderült az olvasó számára, hogy Anna, illetve Hosszú Jánosné közt igen szoros kapcsolat állt fenn, hiszen az Annát ért sértésekre tulajdonképpen Hosszú János felesége válaszolt, és annak nyomán a kissé elfajult konfliktus is Szabó Mártonné és Hosszú Jánosné között alakult ki. Ebből szinte már logikusan következik, hogy Hosszú Jánosné férjét is a magas pozíciókat viselt férfiak közt kell keresnünk. Hosszú János vagy Joannes Lang valóban megtalálható az esküdtpolgárok névsorában 1591 és 1602 között, miközben a városbíró-helyettesi (1601) pozíciót is betöltötte.⁴³ A két feleség közti viszony

feltérképezéséhez szintén a törvénykezési jegyzőkönyvek egyik bejegyzése nyújt segítséget. Ebből kiderül, hogy Herceg Antal özvegyét Pulacher István és Hosszú János is „anyánknak” nevezi, azaz mindketten Herceg lányokat vettek feleségül, és sógorsági viszonyban álltak.⁴⁴ Herepei János kutatásából tudjuk, hogy Herceg Antalnak három lánya volt. Anna tehát Pulacherhez, Barbara pedig Budai Tamáshoz ment nőül.⁴⁵ Így kizárásos módszerrel megállapítható, hogy Hosszú János felesége Herceg Katalin volt.

Egy rövid bejegyzés nyomán tehát kirajzolódik nem csupán egy történet, egy kolozsvári történet, de körvonalazódnak azok a sajátosságok is, amelyek egy városi elitre jellemzőek voltak. A házassági kapcsolatok által létrejött kapcsolatháló pedig a városvezető réteg egyik jellegzetessége.⁴⁶ Ha csupán ebből a történetből kirajzolódó családi összefonódásokat nézzük, megállapíthatjuk, hogy a Herceg–Pulacher–Hosszú–Budai család házasság révén kapcsolatban álló férfi tagjai 1558–1602 között folyamatosan jelen voltak a városi tanácsban. A vők által biztosított képviselet kikaput jelentett azon városi határozattal szemben, amely az egyenes leszármazottak egyidejű tanácstagságát tiltotta.

A három hölgy összetűzését megőrkítő tanúvallomás azonban Kolozsvár kora újkori kétnyelvűségére is igen jó példát hoz. A szász nemzethez tartozó három nő ugyanis mindkét nyelvet folyékonyan beszélt. Az egyik tanúságtévő, Zsófia, Nagy Lőrincné azért nem tudta vallomásában teljes mértékben visszaadni a történeteket, mert amikor a nők szászul kezdtek beszélni, nem értette, mit mondanak. Ez a kétnyelvűség volt talán a kolozsvári elit másik jelentős vonása. Annak ellenére, hogy a 16. század közepére a város igen erőteljesen elmagyarosodott, nyelvi identitásukat a szászok mindvégig megtartották.⁴⁷ A szászok és magyarok közt érvényben lévő paritás megtartása pedig a kora újkori városigazgatás egyik legfontosabb vezérelvévé vált.

Szabó Mártonné, Pulacher Istvánné és Hosszú Jánosné története tehát egy jelentéktelen rágalmazási per kapcsán került megőrkítésre, s a történet mentén elindulva, ami abban a környezetben és időben talán csak néhány napig tartó szóbeszéd tárgya lehetett, a mai ember számára történetek láncolatait vonja maga után. Részleteket tár fel, amelyek önmagukban elvesznének, kellő kontextusba helyezve azonban meglevenednek, és történelemmé alakulnak.

(2010)

■ JEGYZETEK

1. Román Országos Levéltár Kolozs Megyei kirendeltsége. Kolozsvár város levéltára (továbbiakban KvLvT) Törvénykezési jegyzőkönyvek (továbbiakban TJKv) II/7. 233–235. Az alábbiakban csupán részleteket közlünk a tanúvallomásokból. „Ursolia, Poharos Jacabné vallja. Be jöve feredőházba Zabo Mártonné és mikor terhes lévén meg unta a feredot meg akarta volna törlení Zabo Mártonné ez valló. Azt mondta Zabo Mártonné mutatván Pulacher Istvánnéra és Hozzu Jánosnéra, Eregy jó Ursolia azzon tereld meg az Azzonyomékat. Én el menek és azokat terlém meg elsőben. Azonközben történék, hogy Zabo Mártonné terhes lévén meg unia az feredot. [...] Piroška, Ember Antalné vallja. Az víz hordó azzon mongia vala Zabo Martonnenak, Ülle Azonyom és vizet hozok s meg moslak, monda: amely ebet ez előt mostál mostis azont mosd.”
2. Birgit Tuchen: *Öffentliche Badhäuser in Deutschland und in der Schweiz im Mittelalter und der Frühen Neuzeit*. Petersberg, 2003. 20–22.
3. Kincses Katalin: *Soproni fürdők a kora újkorban*. Aetas 1.1997. 17; Kubinyi András: *Orvoslás, gyógyszerészek, fürdők és ispotályok a késő középkori Magyarországon*. In: Uő: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Bp., 1999. 257.
4. Majorossy Judith – Szende Katalin: *Hospitals in medieval and Early Modern Hungary*. In: *Europäisches Spitalwesen*. Institutionelle Fürsorge un Mittelalter und Früher Neuzeit. Szerk. Martin Scheutz, Andrea Soomerlechner, Herwig Weigl, Alfred Stefan Weiss. Bécs, 2008. 428.
5. Kincses: i.m. 22.
6. Kubinyi: i.m. 258.
7. Kubinyi: i.m. 258; KvLvT. TJKv II/7 139. „Német Borbélj János vallását írva adta be [...] feredő csinálásért egy pénzt sem adott hanem gyógyításért adott fl. 8.”

8. Kincses: i.m. 23–24.
9. KvLvt. Tjkv. II/4. 146. „Margaretha vxor Johannis Thuri [...] Es hogy soha ő nem látott férfiat ki olyan züve zerént bánt volna feleségével mint ez Gruz Péter ez azzonnal bánt. Mert minden nap háromszor ferezette meg napjába az feredőbe penig ölébe vitte és ki es ölébe wötte s ágyát önmaga vetette meg.”
10. Kolozsvár tanácsa 1571-ben 2 forintra fát, illetve igény esetén kölcsönt ígért a fürdőmestereknek, hogy a fürdőházat megépítse. KvLvt. Tanácsulési jegyzőkönyvek (továbbiakban Tanjkv) I/2. 32v.
11. KvLvt. Tjkv II/5. 185, II/6. 263, II/7. 234.
12. Jakó Zsigmond: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. I–II. Bp., 1990. 1742, 2428.
13. Jakó: i.m. 4816. A klarisszák által működtetett fürdők gyakoriak voltak. Lásd Pozsony példáját is. Kubinyi: i.m. 258.
14. KvLvt. Tanjkv. I/2. 5. A bejegyzés alapján terjedt el az a hagyomány, hogy Heltai Gáspár volt az első kolozsvári közfürdő felállítója.
15. Jakab: i.m. 185.
16. „Feredősnek fizettem fél esztendőre f. 6.” KvLvt. Számadások. (továbbiakban KvSzám.) 1582. 3/V. 55.
17. Kubinyi: i.m. 258.
18. KvLvt. Tanjkv. I/3. 163b.
19. Kubinyi: i.m. 258.
20. KvLvt. KvSzám. 1591. 5/I. 18.
21. Tuchen: i.m. 26.
22. Ferrarius Omnibonus: *De regulis medicinae libri tres ex Hippocrate, Galeno, et Avicenna... collecti*. Brescia, 1566; Cuneus Gabriel: *Apologiae Francisci Putei pro Galone in anatome examen*. Velence, 1564; Brancaloni Giovanni: *De balnearum utilitate cum ad sanitatem tuendam, tum ad morbos curandos, dialogus ex Hippocrate, Galeno, caeterisque; medicorum peritissimus decerptus et nunc primum aeditus*. Párizs, 1536. Bibliothèque interuniversitaire de médecine, Párizs. <http://www.bium.univ-paris5.fr/histmed/medica/cote?33333x03>.
23. Birgit Tuchen: *Zur Architektur und Ausstattung städtischer Badestuben in Südwestdeutschland*. In: *Städtische Gesundheits- und Fürsorgewesen vor 1800*. Szerk. Peter Johaneck. Münster, 2000. 100.
24. KvLvt. Tjkv. II/7. 234.
25. Kulcsár Zsuzsanna: *Így éltek a lovagokban. Nyugat-Európa a XI–XIV. században*. Bp., 2007.
26. Szende Katalin: *Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*. Bp., 2004. 154.
27. KvLvt. Tjkv. II/7. 233.
28. Kubinyi: i.m. 258.
29. Hippolit Guarinoni: *Die Grewel der Verwüstung menlichen Geschlechts*. Ingolstadt, 1610; Tuchen: *Zur architektur...* 93.
30. Kincses: i.m. 23.
31. Lásd 1. jegyzet.
32. KvLvt. KvSzám. 1588. 4/1. 43. „Az feredő házhoz csináltak két feredő kádat attam tőle f. 1 d. 36. Ugian oda csináltak csebreket, es megis kötötték ennek attam tőle összeségel f. 2. d. 28.”
33. KvLvt. Tjkv. II/7. 234. „...láttam azt hogy visza ütötte arcul Zabó Mártonné is, kibe ugyan a kemencéhöz tándorodott Hozzu Jánosné.”
34. KvLvt. KvSzám. 1594. 6/IV.88. „Az kik kovacz követ hoztanak Gialay földről az fürdőházhoz, azoknak fizettem.” KvSzám. 1595. 6/XVIIa.251. „Egy egész hétig csináltattam az feredőháznál az kemencéről hordották le az nagy örög kovacz követ [...] végtére ismét fel hordották és be rakták az nagy örög kovaczköveket.” Más területeken feltárt fürdőhelyek leletanyaga is bizonyítja, hogy kővel megrakott kályhákat használtak a gőzfürdők fűtéséhez. Lásd Tuchen: *Zur Architektur...* 106; Kincses: i.m. 23
35. KvLvt. Tjkv. II/7. 234.
36. KvLvt. Tjkv. II/7. 326.
37. A rövidítés miatt az olvasat bizonytalan.
38. KvLvt. Tjkv. II/7. 233.
39. KvLvt. Tanjkv. I/3. 130v., 139 v., 233v.
40. Flóra Ágnes: *Polgári karrier – polgári lét Kolozsváron a reneszánsz korában*. Történelmi Szemle 2009. 4. 483.
41. KvLvt. Tanjkv. I/5. 104, 126v, 146, 167v.
42. KvLvt. Tanjkv. I/3. 130v.
43. KvLvt. Tanjkv. I/5. 77v, 87v, 155v, 179v, 189.
44. KvLvt. Tjkv. II/7. 326.
45. Herepei János: *A Házsongárdi temető régi sírkövei*. Bp., 1988 (8.tábla); Flóra Ágnes: *A kora újkori kolozsvári elit portréja*. Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv III. 2008. 139.
46. Flóra Ágnes: *From decent Stock: Generations in Urban Politics in Sixteenth-Century Transylvania*. In: *Generations in Town. Succession and Success in Pre-Industrial Urban Societies*. Szerk. Finn-Einar Eliassen és Szende Katalin. Newcastle upon Tyne, 2009. 223–224.
47. A városi társadalmak többnyelvűségére lásd Szende Katalin: *Intergration through Language: Multilingual Character of Late Medieval Hungarian Towns*. In: *Segregation – Integration – Assimilation. Religious and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe*. Szerk. Derek Keene, Nagy Balázs és Szende Katalin. Farnham, 2009. 215–234. (Kolozsvárra vonatkozó rész 215–216.)